Vít Honys

Restaurování varhan kostela Nejsvětější Trojice v Klášterci nad Ohří

Obr. 1. *Klášterec nad Ohří, kostel Nejsvětější Trojice, prospekt varhan před restaurováním. Foto: Jiří Belis, 2006.*

K historii nástroje

V raně barokním klášterecké kostele Nejsvětější Trojice, dokončeném roku 1670, se na horním kůru původně nacházely jednomanuálové varhany s pedálem z let 1695–98 s píšťalovou skříní rozdělenou na dvě křídla na společném postamentu po stranách okna v průčelí.[1] Koncem 18. století se však již pomýšlelo na pořízení varhan nových.

Nabídku na stavbu nových varhan předložil již kolem roku 1790 tachovský varhanář Gartner. 14. ledna roku 1795 přijel do Klášterce varhanář Ferdinand Müller z Nepomyšle, s nímž byla den nato uzavřena smlouva na čtrnáctirejstříkové varhany za 540 zlatých a 30 zlatých stravného. Na radu perštejnského lokalisty P. Schmiedela byla smlouva dodatečně rozšířena o manuálový rejstřík „halb Gamba –halb Salicional", na které byly varhanáři přidány dva veliké cínové svícny z hlavního oltáře a 10 zlatých. Varhany měly stát do srpna roku 1796. Předchozí nástroj Müller přenesl do hřbitovního kostela Panny Marie, kde se v rozdělené nefunkční podobě po stranách dnes užívaného novějšího pneumatického nástroje nalézá dodnes. V říjnu a listopadu téhož roku byl rozšířen horní kůr lehce vpřed (původně byla jeho poprsnice přímá shodně se spodním kůrem, jak dokládají otisky původní polohy v bočních pilířích), kam byl do středu lehce konvexně vystupující balustrády osazen pozitiv. Instalace ostatních částí varhan proběhla na jaře následujícího roku, kdy prospekt vyzdobil řezbami za 65 zl. nejmenovaný místní sochař. Konečné ladění trvalo 8 dní. 20. 6. 1797 proběhla kolaudace nástroje, která neshledala závad. Nástroj byl tedy realizován jako dvoumanuálový, patnáctirejstříkový. Mezitím, v roce 1796, na faře nocoval varhanář Vincenc Gartner z Tachova, který se zřejmě téhož roku o zakázku také ucházel.[2] V roce 1803 byly skříně varhan

[1] Státní oblastní archiv (dále SOA) Litoměřice, pob. Děčín, fond Velkostatek (dále Vs) Klášterec, kostelní účty Klášterec, kart. 874. Autorství nástroje, přinášejícího patrně první případ tou dobou ještě ojedinělého rozdělení píšťalové skříně na dvě části po stranách okna v regionu, není doloženo.

[2] SOA Litoměřice, pob. Děčín, fond Vs Klášterec, kart. 1, inv. č. 1, Liber memorabilium 1786–1841 I, s. 214 (zde doslovná zmínka: „*Gamba,*

Copyright © Autoři, 2019. Vydala Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem ve spolupráci s Národním památkovým ústavem, ú. o. p. v Ústí nad Labem.
Copyright © The Author(s), 2019. Published by the Faculty of Arts of J. E. Purkyně University in Ústí nad Labem in cooperation with National Heritage Institute, the territorial expert workplace in Ústí nad Labem.

malovány a řezby za 24 zl. zlaceny místním štafířem Ignácem Viereckelem.[3] V roce 1836 bylo sjednáno přeladění nástroje o 1/3 tónu výše, za které obdržel 88 zl. konvenční měny varhanář Ferdinand Guth z Čisté, roku 1861 nástroj přeladil Alfred Gröbl z Kadaně.[4] V říjnu r. 1870 Franz a Anton Müllerové z Janova v rámci opravy nahradili původní cimbál v hlavním manuálu (který byl prý velmi kvičivý) dřevěným krytým Bordunem 16´ a do pedálu přidali Quintbas (vyvedený z pedálové vzdušnice na konduktech). Původní rozpočet z 1. 7. 1870 počítal s výdajem 85 zl. vídeňské měny, vyplaceno však bylo 100 zl., neboť měchy byly navíc přepracovány na šlapání.[5] 19. září roku 1884 byla s karlovarským varhanářem Haberzettelem podepsána smlouva na renovaci nástroje za 712 zl. víd. měny, která měla být hotova do března roku 1885. Převzetí díla se však konalo až 19. 5. 1885.[6] Zřejmě při této opravě s ohledem na charakter provedení i finanční náklady došlo k rozšíření hlavního stroje o 4 rejstříky nastavením zadní části původních vzdušnic hlavního stroje a k výměně manubrií na hracím stole. V roce 1899 dostal chebský varhanář Martin Zaus za opravu 12 zl.[7] 5. září roku 1911 předložil rozpočet na opravu za 400 korun varhanář E. Sterl z Peterswaldu. Duchovní správa se však obrátila na Kryštofa Müllera z Úšovic. Jeho nástupci Markus a Zeidler, činní právě v arciděkanském chrámu v Chebu, odpověděli, že jsou již dva roky vlastníky firmy. Prací se nepochybně ujali, neboť roku 1912 jim bylo vyplaceno 700 korun za nový měch. Regenschori Brun si však roku 1914 stěžoval, že oprava varhan farního kostela nebyla dobře provedena, mnoho píšťal prý hraje špatně, některé nehrají vůbec, ve flétně chybí dvě píšťaly, pedál je slabý atd. Považoval za nutnou opravu v ceně 50 korun. Alfred Markus odpověděl, že jejich pětiletá garance se týká jen nového měchu, na staré díly nemohou takovou záruku dát. Nicméně nástroj uvedl do pořádku a 29. 5. 1915 se konala kolaudace. Roku 1918 byly varhany uchráněny válečné rekvizice prospektových píšťal a roku 1935 je opravil varhanář Ladislav Hauser z Teplic-Trnovan.[8] Vedle nespecifikovaných zásahů v období II. světové války pak již nástroj nebyl udržován a do 80. let 20. století se dostal na hranici hratelnosti.

Popis a stav nástroje před restaurováním

Varhany představují dvoumanuálový nástroj s pedálem mechanické zásuvkové soustavy, který před restaurováním obsahoval 20 znějících rejstříků **(obr. 1)**.

Varhanní skříně tvoří tři části – skříň pozitivu s příslušným strojem v zábradlí empory a dvě symetrické skříně hlavního stroje na kůru, za nimiž je bednění kolem pedálových vzdušnic ve shodné šíři. Prospekt pozitivu je tvořen dvěma postranními píšťalovými věžemi o 7 píšťalách půdorysně lehce ustupujícími do stran mírným konkávním prohnutím a nižším středním, lehce konvexně vystupujícím mezitravé o 9 píšťalách. Vnější nároží prospektu jsou okosená, zdůrazněná výraznou volutou s jednoduchou vrapovanou rokajovou řezbou ve spodní části, dosedající na spodní profilovanou prospektovou římsu obklopující z úrovně balustrády vyčnívající část prospektu. Římsu charakterizuje masivní torus a lehké segmentové vzedmutí směrem ke středu prospektu, umocňující jeho jinak klidnější půdorysnou linii. Střední část této římsy symbolicky podpírá zlacená plastická řezba s vegetabilními motivy a rokaji. Korunní římsy věží s poměrně složitou profilací se s výrazným zvlněním ke středu zvedají a přecházejí na vnitřní straně do volut. Obě věže v partii korunní římsy propojuje zlacená kartuš s prořezávanou mřížkou a květinovou girlandou visící v prostřední ose směrem dolů. Řezby nad píšťalami představují zlacené mřížky, drobný zlacený rostlinný dekor zdobí i horní část nároží pod korunní římsou.

Půdorys postamentů obou skříní hlavního stroje sleduje na čelní straně, jak bývá u nástrojů nepomyšlských Müllerů obvyklé, lehce zvlněný půdorys prospektů. Postamenty rámové konstrukce se rozšiřují na úroveň spodní prospektové římsy na obou stranách bočními konzolami, jejichž čela jsou u konzol po vnější straně zdobena plošnou volutovitě stáčenou rostlinnou řezbou. Přístup do postamentu umožňují jednokřídlá dvířka na vnějších bočních stranách s ozdobným původním kováním pantů a štítků kolem otvorů pro klíč. Konzoly při vnitřních stranách podpírají sloupy při vnitřní straně prospektových věží. Čelní plochy postamentů jsou pročleněny obdélnými výplněmi s reliéfními festony. Spodní prospektová římsa se zvýrazněnými nárožími má kanelovaný vlys. Píšťalovým prospektům dominují vysoké píšťalové věže o 5 píšťalách na lehce konvexně vystupujícím půdorysu při vnitřních stranách prospektu, na ně navazují nízká píšťalová mezitravé s výrazně vzhůru vzepjatou střední částí korunní prospektové římsy o 9 píšťalách a poněkud vyšší krajní píšťalová věž se 6 píšťalami na zvlněném půdorysu s rovněž zvlněnou, ale ke krajům klesající linií korunní římsy. Vertikální lišty nejvyšších píšťalových

Salicional, halb in der Tönne“) a II, nepaginováno (zde doslovná zmínka: „*halb Gamba, halb Salicional*“). Viz též tužkový nápis na vnitřní straně výplně hracího stolu nad pedálovou klaviaturou, který dle rukopisu shodného s dalším zápisem o Guthově opravě pochází asi z roku 1836: „*Diese Orgel hat gebaut Ferdinand Müller aus Pomeisel im Jahre 1796*“.

[3] SOA Litoměřice, pob. Děčín, fond Vs Klášterec, kostelní účty, kart. 879.

[4] Viz tužkové nápisy na na vnitřní straně výplně hracího stolu nad pedálovou klaviaturou: „*Uiberstimmt und um 1/3 Ton höher gestimmt on Guth aus Čistai rakonitzer Kreis 1836 diese reparatur kostete 88 K Whrung, Uieberstimmt von Gröbl aus Caaden 1861. Der Zeit Lehrer Johann Stinnz u. Johann Blumme*“.

[5] Viz pozn. č. 4 a kurentní nápis na vnitřní straně výplně hracího stolu nad pedálovou klaviaturou: „*Repariert und Bodun 16 fus ins Manual, Quinte 5 fuss ins Pedal gemacht, wobei die Blassbalge zum treten eingerichtet. Früher war Cibal 3 fach, welches sehr quitschent war von Franz und Anton Müller Orgelbauer aus Stdt Haida in October 1870. von Patronath gezahlt im Juni 1870 bei Maritrass*“.

[6] SOA Litoměřice, pob. Děčín, fond Vs Klášterec, patronátní spisy, kart. 413.

[7] SOkA Chomutov se sídlem v Kadani, fond Farní úřad (dále FÚ) Klášterec, kostelní účty 1879–1931, nesignováno.

[8] SOkA Chomutov se sídlem v Kadani, fond FÚ Klášterec, Memorabilienbuch 1891–1943, nepaginováno, nesignováno.

Obr. 2. *Klášterec nad Ohří, kostel Nejsvětější Trojice, hrací stůl varhan před restaurováním. Foto: Jiří Belis, 2006.*

věží jsou kanelované, obdobně jako dříky masivních sloupů se zlacenou korintskou hlavicí při jejich vnitřních stranách. Vlysy masivních korunních říms zdobených při vnějších okrajích zlacenými rokajovými řezbami nesou plastické festony. Korunní římsy obou píšťalových věží jsou propojeny zlacenou symetrickou řezbou s motivem pásky v kombinaci s klasicistně pojatými subtilními rozvilinami, jíž dominuje ústřední oválná kartuš s prořezávaným symbolem IHS uprostřed. Tato řezba se na okrajích zalamuje podle půdorysu korunních říms píšťalových věží, které završují zlacené, poměrně plošné luisézní vázy. Na vrcholu korunních říms mezitravé jsou zlacené klasicistní vázy s plameny, z nichž splývají do stran květinové girlandy. Řezby nad píšťalami jsou tvořeny zlacenou mřížkou lemovanou masivním luisézním festonem. Původní prospektové píšťaly mají ve věžích labia tvaru oslího hřbetu, v mezitravé labia gotického tvaru. Píšťalové skříně jsou tvořeny rámovou konstrukcí ze všech čtyř stran kolem obou manuálových vzdušnic, výplně jsou průzvučné, mřížkové, bednění kolem pedálových vzdušnic je v podstatě tvořeno pouze bočními výplněmi s lehce zahloubenou obdélnou střední plochou, neboť dozadu jsou vyzvučeny píšťaly Principalbasu. Povrchovou úpravu skříní představoval tmavočervený olejový nátěr v kombinaci s šedým nátěrem vlysů říms a výplní postamentu hlavního stroje; orientační sondy pod touto vrstvou vyjma jediné starší obdobné vrstvy a slabého křídového podkladu neprokázaly hodnotnější povrchovou úpravu.[9] Zlacení na řezbářské výzdobě tvořila kombinace waschgoldu u detailů v pozadí a zlacení na křídovém podkladě, zvýrazňujícího plasticky vystupující prvky (festony na mřížkách, květy apod.).

Hrací stůl varhan je vestavěn do zadní strany pozitivu v zábradlí s orientací k hlavnímu oltáři **(obr. 2)**. Obsahuje v původním rámu dvě původní manuálové klaviatury o rozsahu C – c3, 45 tónů s krátkou spodní oktávou. Čela kláves jsou zdobena soustřednými reliéfními půlobloučky na nákližcích z ovocného dřeva. Potahy kláves se zachovaly v původní obrácené barevnosti (potahy celotónových kláves černé, ebenové, půltónových kostěné). Původní je také pedálová klaviatura s profilovanými půltónovými klávesami o rozsahu C – a, 18 znějí-

[9] Výsledek detakčního sondážního rest. průzkumu provedeného akad. mal. V. Potůčkem.

Obr. 3. *Klášterec nad Ohří, kostel Nejsvětější Trojice, detail natrženého okraje horního labia prospektové píšťaly hlavního stroje. Foto: Jiří Belis 2006.*

cích tónů s krátkou velkou oktávou. Po stranách manuálových klaviatur jsou symetricky rozmístěna soustružená rejstříková manubria s označením rejstříku na porcelánovém terčíku, která jsou pozdějšího data, (patrně z roku 1885). Manuálové vzdušnice charakterizuje dubový rám, mřížiny z borovice a lipové ventily, vzdušnice pedálu byly celkově zhotoveny ze dřeva jehličnanů. Ventilová komora vzdušnice pozitivu je orientovaná vertikálně. Hrací traktura pozitivu je trčková, u hlavního stroje a pedálu klasického tažného principu s vedením abstraktů pod podlahou a vzhůru ke vzdušnicím přes vertikální deskové hřídelnice.

Výchozí rejstříková dispozice nástroje byla následující:

Hlavní stroj

Bordun	16´ (dřevo, kryt z roku 1870)
Prinzipal	8´ (C-F dřevo, od G cín, původní, prospekt)
Salicional	8´ (cín, původní)
Flöte	8´ (dřevo, původní)
Gamba	8´ (nová, na místě původní Quinty 3´)
Octave	4´ (cín, původní)
Superoctave	2´ (cín, původní)
Mixtur	4 x 2´ (cín, částečně původní)
Doppelflöte	*8´ (dřevo, kryt, novější)*
Viola d´amour	*4´(dřevo, otevř., novější)*
Quintatoena	*4´ (zinek, novější)*
Gemshorn	*4´ (zinek,cín, novější)*[10]

Pozitiv

Copel major	8´(dřevo, kryt, původní)
Copel minor	4´ (dřevo, kryt, původní)
Prinzipal	2´ (cín, původní, prospekt)
Octave (reál. Mixtur 2x)	1´ (cín, původní)

Pedál

Principalbas	16´ (dřevo, otevř., původní)
Subbass	16´ (dřevo, kryt, původní)
Octavbas	8´ (dřevo, otevř., původní)
Cello	8´ (zinek, nové místo Qb 5 1/3)

Posouvací manuálová spojka.

Vzduchové hospodářství zajišťoval novodobý plovákový měch z roku 1912 po západní straně kůru se šlapací pákou a již dávno nefunkčním zkorodovaným ventilátorem.

Celý nástroj byl značně zanesen letitými nečistotami. Dřevěné části nástroje byly v různé míře intenzity napadeny aktivním červotočem. Všechny rejstříky prošly nevhodnou úpravou chromatizace spodních krátkých oktáv seříznutím od E. U rámů manuálových klaviatur došlo v minulosti z neznámých důvodů také k odříznutí profilovaných zakončení okrajů. Chyběla část ozdobných čel celotónových manuálových kláves s rytými polokruhy. Měch byl vadný a nebyl schopen nástroj dostatečně zásobovat vzduchem. Trvale přeznívaly již řadu let některé tóny. Cínové prospektové píšťaly byly částečně poškozeny, jak mechanicky, tak i neodborným laděním a napichováním otvorů v nohách a také většina jader byla opatřena dodatečnými vpichy **(obr. 3)**. Na povrchu většiny prospektových píšťal také místy došlo ke změně ušlechtilé patiny v šedavé skvrny korozních zplodin cínové slitiny. Dřevěné píšťaly byly z velké části v minulosti provizorně opravované přelepením novinami a část jejich labií obloukovitě zvyšována. Poměrně značné byly zásahy do původního píšťalového fondu hlavního stroje, kdy zejména původně čtyřřadá Mixtura byla postižena vedle redukce na třířadou výměnou přibližně 3/4 původních píšťal za nesourodou směs píšťal různého stáří a principálový sbor byl postižen nestylovou náhradou původní Quinty dobově módní Gambou. Došlo také k částečné změně pořadí některých rejstříků, kdy původní Salicional byl osazen na upravenou píšťalnici zrušeného Cimbalu a na jeho původní místo nasazen Bourdon 16´. Píšťalový fond rejstříků na přístavbách vzdušnice hl. manuálu se dochoval torzovitě, zcela chyběla Quintadena 4´ a menší část píšťal dalších tří rejstříků, z nichž kovové byly již zinkové. Nevhodné zásahy byly provedeny i na dřevěných píšťalách pedálových rejstříků Subbass a Octavbass, kde došlo k naprosto nelogickému seřezání ústí většiny píšťal bez potřebné vazby na sled tónů. Kovové dráty hrací traktury, čepy kláves apod. byly nevratně zkorodované, okožení zteřelé. Nástroj za stávajícího stavu byl již čtvrtstoletí zcela nehratelný.

Také povrch varhanní skříně místy vykazoval mechanická poškození, řezbářská výzdoba byla místy popraskaná, zlacení dodatečně opravované metálem jevilo vedle mechanických poškození a uvolňování od podkladu stopy oxidace.

Stav tohoto nejreprezentativnějšího dochovaného díla varhanářské dílny nepomyšlských Müllerů tedy již delší dobu vyžadoval odborně fundované celkové restaurování.

[10] Kurzívou jsou označeny rejstříky přidané asi roku 1885 na rozšiřujícím přístavku zadní části vzdušnic hl. stroje.

Průběh a výsledky restaurování

Klášterecké varhany představují největší dochovaný nástroj Ferdinanda Müllera z Nepomyšle, který si přes pozdější dílčí, ne vždy šťastné úpravy, stále zachoval vysokou míru hudebněhistorické autenticity, jejíž výpovědní hodnota je nenahraditelná, a navíc je dochovaný v autentickém hodnotném chrámovém interiéru. Nástroj tak lze vedle varhan I. Schmidta v Březně z roku 1759 zařadit k největším a nejvýznamnějším historickým varhanám období přelomu rokoka a počínajícího klasicismu v této části Podkrušnohoří. Pozoruhodná u tohoto nástroje je také zmínka o smykavém rejstříku „halb Gamba, halb Salicional" v hlavním stroji, vzbuzující hypotézy ohledně reálného řešení, jehož specifikaci průzkum nástroje v souvislosti s restaurátorskými pracemi přímo nabízel. Varhanář Ferdinand Müller z Nepomyšle, jak dokazují některé detaily řemeslného provedení, byl zjevně ovlivněn významnou loketskou varhanářskou dílnou Ignáce Schmidta, posledního pokračovatele tradice této dílny.[11] Z jeho poměrně bohaté produkce soustřeďující se zejména v oblasti okolo Doupovských hor se vedle klášterecké ho nástroje dodnes zachovalo v různém stupni dochování již jen několik menších nástrojů, z nichž byly před několika lety restaurovány pozitiv zámecké kaple ve Stekníku a nástroj z kostela v Buškovicích přenesený do kostela sv. Jana Evangelisty v Malém Březně u Mostu, kde je v současné době s úspěchem využíván.[12] Již tento faktor zavazoval k nutnosti tento cenný nástroj restaurovat v souladu se současnými nároky památkové péče na maximální kvalitativní úrovni.

Koncepce restaurování nástroje, podložená již předtím rozšířenou dokumentací a autorovým průzkumem, předpokládala restaurování ve dvou alternativních variantách: buď restaurování do stavu po guthovské opravě z roku 1836, nebo do stavu po úpravách Franzem Müllerem k roku 1870. Tedy v obou případech s odstraněním dodatečně přidaných 4 rejstříků v hlavním stroji, vedle nižší materiálové i řemeslné kvality komplikujících přístup k ladění i do hracího stolu, avšak s předpokladem rehabilitace roku 1870 přidaného pedálového Quintbasu později nahrazeného zinkovým Cellem. Restaurátorské práce realizovala varhanářská dílna Kánský – Brachtl s výraznou finanční podporou Programu restaurování movitých kulturních památek MK ČR a města Klášterec nad Ohří. Jejich prohloubený průzkum píšťalového fondu a vzdušnic po demontáži nástroje byl zaměřen mj. na hledání stop po možném dělení archivně zmíněného rejstříku Gamba – Salicional, které by představovalo v rámci regionu dobový unikát, a po původním třířadém Cimbálu na píšťalnicích hlavního stroje. Dělení rejstříku „Gamba – Salicional" nebylo prokázáno; šlo tedy pouze o charakteristiku zvuko-

Obr. 4. *Klášterec nad Ohří, kostel Nejsvětější Trojice, vzdušnice pozitivu varhan před restaurováním. Foto: Jaromír Kánský, 2014.*

vého průběhu smykavého rejstříku, stopy třířadého Cimbalu byly sice nalezeny, avšak bez potřebné výpovědi o repetici, s nutností analogického odvození. Oproti tomu bylo možno úspěšně rekonstruovat na základě identifikace a průzkumu 29 původních dochovaných píšťal autentického složení čtyřřadé Mixtury hlavního stroje, která vedle oktávových a kvintových řad přibírala v diskantu od c1 terciovou řadu, obdobně jako Mixtura výše zmíněného nástroje v Malém Březně u Mostu. Původní kovové píšťaly nesly ryté označení příslušnosti k rejstříku a tónu jehlou. Potvrdila se také původnost neobvyklého složení Mixtury pozitivu ve formě oktávového cimbálu 1´+ ½´ s divokou repeticí na c1 a c2.[13] Výše uvedené skutečnosti vedly k závěru směřovat restaurování k obnově stavu bezprostředně po guthovské opravě r. 1836, tedy s návratem dispozice do původního stavu, avšak s respektováním v tomto roce zvýšeného ladění.[14]

Hlavní složkou restaurování bylo po demontáži nástroje insekticidní ošetření (ozářením Gama paprsky) a celková petrifikace všech dřevěných částí nástroje proti dřevokaznému hmyzu. Obavy z nevratného hloubkového postižení plechu cínové slitiny části prospektových píšťal korozí s dopadem na jejich zvukové vlastnosti se naštěstí nepotvrdily, byť bylo nutno respektovat estetické nedostatky projevující se šeda-

[11] K osobnosti varhanáře Ferdinanda Müllera z Nepomyšle blíže Tomáš Horák, *Varhany a varhanáři Lounska, Žatecka a Podbořanska*, Ústí nad Labem 2003, s. 16–20.

[12] Blíže Vít Honys, *Varhany pro kostel sv. Jana Evangelisty v Malém Březně u Mostu*, Zprávy památkové péče 67, 2007/5, s. 397–399.

[13] Toto složení cimbálu užívali v poslední čtvrtině 17. století českobudějovičtí varhanáři Nicolaus Christeindl a původem brémský varhanář Bernhard Wollers v pozitivech svých největších nástrojů. V originálním stavu je dochován u nástroje v klášterním kostele Panny Marie a Božího Těla v Českém Krumlově; navrhován byl ještě roku 1697 do pozitivu nerealizovaných varhan pro Zlatou Korunu. Dle průzkumu dalších nástrojů se objevuje ještě v dílech dalších lokálních jihočeských varhanářů konzervativního ražení – např. u pozitivu Jakuba Krajíčka z Počátek z roku 1740–41 v kostele sv. Markéty v Radeníně (zjištění učiněné v průběhu restaurování). Smíšený rejstřík v pozitivu byl u F. Müllera zřejmě záležitostí jen největších nástrojů (navrhován roku 1800 jako Rauschquinta pro nerealizovanou přestavbu nástroje v Postoloprtech). I tím je klášterecký nástroj výjimečný, neboť ostatní pozitivy tohoto autora završuje zpravidla Principál 2´.

[14] Z hlediska interpretačního využití (zejména v kombinaci s dalšími hudebními nástroji) by varianta s původním nižším laděním byla nesporně příznivější, její realizaci však komplikoval stav ústí píšťal i finanční možnosti.

Obr. 5. *Klášterec nad Ohří, kostel Nejsvětější Trojice, vzdušnice pozitivu varhan po restaurování. Foto: Jaromír Kánský, 2014.*

Obr 6. *Klášterec nad Ohří, kostel Nejsvětější Trojice, zadní část vzdušnice hlavního stroje po odstranění dodatečného přístavku s proříznutými kancelami. Foto: Jaromír Kánský, 2017.*

vými skvrnami na jejich povrchu.[15] Následovalo restaurování původního píšťalového fondu zahrnující u cínových píšťal odborné cínařské opravy početných narušení ústí píšťal, labií i deformací nohou včetně závěrečného konzervačního ošetření povrchu prospektových píšťal mikrokrystalickým voskem s korozním inhibitorem a výrobu stylových replik píšťal nedochovaných. U dřevěných píšťal po konzervaci proběhlo tmelení defektů, vysazení dodatečně zvyšovaných horních labií, u všech původních rejstříků pak vysazení chromatizací zkrácených píšťal velké oktávy na úroveň původní oktávy krátké. Bylo také nutné zhotovit menší množství stylových kopií píšťal již dříve nevhodně nahrazených či nevratně zničených. Dále pak celkové stylové restaurování vzdušnic včetně odstranění

[15] Skvrny tvořené směsí hydratovaných oxidů cínu mohou dle nejnovějších poznatků u slitin s obsahem nad 85 % cínu přerůst v hloubkovou degradaci materiálu s vrstevnatým odlučováním a nevratným narušením akustických vlastností píšťal (donedávna mylně zaměňovanou s tzv. „cínovým morem"). Jde o proces, jehož příčiny dosud nejsou spolehlivě objasněny a jsou předmětem výzkumu; předpokládán vedle zvýšené vlhkosti, výparů z organických kyselin a těkavých látek je i vliv kyselých imisí znečištěné atmosféry.

Obr. 7. *Klášterec nad Ohří, kostel Nejsvětější Trojice, traktury varhan hlavního stroje po restaurování. Foto: Josef Brachtl, 2019.*

červotočem téměř zničených dodatečných přístavků vzdušnic hlavního stroje, obnovy okožení pulpet, ventilů, pojezdů zásuvek i vík ventilových komor, a následně i traktur **(obr. 4, 5, 6, 7)**. U klaviatur došlo ke stylovému doplnění chybějících detailů a odříznutých rohových partií rámu manuálových klaviatur včetně výměny zkorodovaných vodicích čepů manuálových kláves **(obr. 8)**. Dispozice hlavního stroje byla uvedena do původní podoby, tj. v pořadí od prospektu: Principal 8´, Salizional 8´, Octave 4´, Quint 3´, Superoctav 2´, Mixtur 4x, Cimbal 3x, Flöte 8´, přičemž dřevěné rejstříky z odstraněného doplňku vzdušnic byly po konzervaci deponovány jako dokument (i pro případné druhotné využití při obnově dobově

Obr. 8. *Klášterec nad Ohří, kostel Nejsvětější Trojice, hrací stůl varhan po restaurování. Foto: Vít Honys, 2019.*

odpovídajícího nástroje).[16] V pedálu bylo původně předpokládáno ponechání dodatečně roku 1870 přidaného rejstříku, ovšem s odstraněním nepůvodních zinkových píšťal Cella 8´ a restitucí dřevěného Quintbasu 5 1/3´ s využitím píšťalového materiálu z hlavního stroje odstraněného Bordunu 16´ téže dílny. Ukázalo se však, že by tento rejstřík výrazně omezoval přístup k ladění a navíc by musel být vysazen na velmi vysoké dřevěné nohy, aby nebránil vyzvučení za ním se nacházejících píšťal. Z tohoto důvodu obnovován nebyl, ale píšťalnice s kondukty byla uložena jako doklad v depozitáři. Na základě nálezu desky jednoho z původních měchů byla provedena stylová rekonstrukce měchové soustavy se dvěma klínovými měchy a připojení nového bezhlučného elektrického ventilátoru. Významným objevem z hlediska hudebně akustického bylo zjištění nálitků na jádrech basových kovových píšťal hlavního stroje, charakteristických pro nástroje brněnské a loketské varhanářské dílny, které jsou dle nejnovějších poznatků významným zvukotvorným faktorem píšťal s pozitivním dopadem na jejich zvukové kvality – znějí totiž poněkud jasněji.[17] Nálitky byly zjištěny vedle basových kovových píšťal rejstříku Principal 8´na píšťalách velké oktávy rejstříku Salizional 8´ (se skříňovým vousem na labiu) a Oktáva 4´. Kvality dílenského provedení mj. dokládá i poměrně silnostěnný plech (jen ve vyšších polohách diskantů klesající pod sílu 0,5 mm) a kvalitní cínová slitina s vysokým obsahem cínu nejen u prospektových, ale i vnitřních kovových píšťal.

S ohledem na realizaci akce v několika ročních etapách byl harmonogram prací stanoven tak, aby nebylo nutno čekat na zprovoznění celého nástroje, ale aby po dohotovení byl jeden z manuálových strojů uveden do provozu dříve. Tak bylo již po dvou letech možno zprovoznit stroj pozitivu v zábradlí, který tak svým zvukem mohl přispívat k motivaci dokončení celé akce. U varhanních skříní byla provedena konzervace, vytmelení výletových otvorů po dřevokazném hmyzu včetně souvisejících částí podlahy, truhlářské doplňky včetně vysazení poškozených úseků říms a doplnění pochozích lávek. V původní koncepci se u povrchové úpravy varhanních skříní počítalo s ohledem na limitované finanční prostředky investora pouze s očištěním a konzervací; v závěrečné etapě prací se však nečekaně naskytla možnost využití finanční podpory ze zahraničních zdrojů v rámci česko-německé spolupráce, zprostředkovaná Dr. Hansem Sattlerem z Berlína. Díky ní bylo možné přistoupit k restaurování povrchové úpravy spočívající v sejmutí nejnovějšího, lokálně pozvolna degradujícího nátěru na tonalitou obdobnou, ale poněkud ušlechtilejší vrstvu starší s následujícím lokálním tmelením a retušemi a zejména k restaurování povrchové úpravy zlacením a waschgoldem na řezbářské

[16] Šlo o dřevěnou krytou Doppelflote 8´s dvojím labiem a dřevěnou otevřenou Flétnu 4´s vnitřním labiem.

[17] Petr Koukal, *Zvukotvorné faktory nástrojů brněnské a loketské varhanářské školy. Příklad aplikace nových pojmů a přístupů ve varhanní památkové péči*. Zprávy památkové péče 77, 2017/4, s. 435–441; Týž, *Nové poznatky ke zvukové podobě varhan brněnské a loketské varhanářské školy a k její restaurátorské obnově.* Zprávy památkové péče 79, 2019/3, s. 304–308.

Obr. 9. *Klášterec nad Ohří, kostel Nejsvětější Trojice, restaurovaný prospekt varhan při zpětné montáži stroje. Foto: Radek Rejšek, 2019.*

výzdobě. Povrch skříně byl na závěr opatřen polomatným damarovým lakem **(obr. 9)**. Poté proběhla zpětná montáž restaurovaného stroje a stylová intonace restaurovaných píšťal na otevřené nohy při hodnotě zvukovými zkouškami původních píšťal ověřeného optimálního tlaku 540 Pa. Následovalo ladění s respektováním výše a- 459 při 15° C; jelikož z různě deformovaných a poškozených ústí píšťal nebylo možno identifikovat původní temperaturu, byla s přihlédnutím k charakteru smíšených hlasů aplikována historická temperatura typu Neidhardt. Závěrečná dokumentace obsahovala rovněž menzurační hodnoty, z nichž vyplývá, že principálový sbor hlavního stroje byl menzurován v hodnotách okolo – 4 PT , pozitiv pak ve střední poloze cca o půltón až tón úžeji. Zajímavá je menzurace původního Salizionalu, který v basu začíná na hodnotě – 17 PT, následně se drží hodnoty – 16 PT, počínaje c1 se však rozšiřuje na hodnotu – 12 PT, kterou si udržuje téměř až do c3 (– 11 PT). Výše zmíněná charakteristika tohoto rejstříku „půl Gamba“ půl Salicional“, tedy byla dána odlišným menzuračním charakterem basu a diskantu, kdy v basu byl podpořen smykavý výraz úzkou menzurací, zatímco diskant s menzurací širší udržoval charakter dobového Salicionálu (menzuračně téměř shodného se Salicionálem v nástroji Ignáce Schmidta v Březně u Chomutova z r. 1758). Tato zajímavá skutečnost je zřejmě i nepřímým dokladem sólistického využívání tohoto rejstříku.

Vedle skutečnosti, že dokončené restaurování bylo možno prezentovat jako výsledek vzájemné spolupráce více subjektů s mezinárodní účastí, jsou jeho přínosem i získané nové poznatky ohledně konstrukce píšťal, které podporují již dříve vyslovenou hypotézu o Ferdinandu Müllerovi jako vyučenci loketské dílny Ignáce Schmidta, a tedy do jisté míry pokračovateli její tradice solidního varhanářského řemesla.